

ETİK İLE AHLAK AYIRIMI*
Difference Between Ethics and Morality

Nedim Yıldız

ÖZET

Bu çalışmada, hayatımızın her alanında görünüşe çıkan etik ile, kimi zaman onun eş anlamlısı, kimi zaman da yakın anlamlısı olarak kullanılan ahlak arasında yapılan ayırmalardan bazıları, özellikle Z. Bauman ve E. Levinas bağlamında ele alınacaktır. Bunu yaparken, etik'in hayatımıza değdiği noktalardan birisi olarak görülebilecek Etik Kurullar üzerinden, kısa ve dolaylı bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Moral, Etik Kurul.

ABSTRACT

In this work, it will be discussed, in the context of Z. Bauman and E. Levinas, some differences between ethics which we can see every respect in our life and morality which is used sometimes as having close or same meaning to the ethics especially. While doing this we will give a short explanation about one of ethics' mentioned aspects through evaluating Ethical Committees which can be seen in our ethical lives.

Keywords: Ethics, Morality, Ethical Committees.

* Yard. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü. Çalışma, daha önce yayımlanmış olan, Nedim Yıldız, "Etik Kurulların Varlığı Neyi Göstermektedir?", İnsanlık: Aylık Kültür Sanat Dergisi, İstanbul, Kasım 2011., Nedim Yıldız, "Z. Baumann, Postmodern Etik"(Kitap Eleştirisi), Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları, İstanbul, Kasım 2011., ve Nedim Yıldız, "E. Levinas, Sonsuza Tanıklık"(Kitap Eleştirisi), Kutadgubilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları, İstanbul, Nisan 2012. künyeli çalışmaların, ilgili konuyu ele almak amacıyla yeniden hazırlanmış halidir.

Etik veya kimileri tarafından eş anlamlısı olarak da görülen Ahlak, Moral ya da Ahlak Felsefesi, aralarında yapılan ayrımlar bir yana, bilindiği üzere, felsefenin en eski ilgi alanlarıdır. Özellikle yirminci ve yirmibirinci yüzyılda yeniden gündeme taşınan bir konu olarak, daha önce diğer felsefe alanlarına nasip olmadığı kadar, hemen hemen bütün yapıp etmelerimizle ilişkilendirilir bir hale gelmiştir. Tıp'tan siyaset'e kadar her türden bağımsız veya örgütlü yapı ve meslek, bu etkinin alanına dahil olmuştur. Uygulamalı alanlarda bu derecede yaygın biçimde konu olmasının yanı sıra, verilen önemin bir diğer göstergesi, onun, özellikle ikinci dünya savaşından sonra, E. Levinas gibi kimi çağdaş düşünürler tarafından, 'ilk felsefe' olarak adlandırılmasıdır.¹

Etik, Ahlak ve hatta bu ikisiyle beraber çok sık anılmasa da, moral terimine ilişkin farklı tanımlar vardır. Konumuzun sınırları içinde kalmak kaydıyla, belirgin olanlarını sıralamakla yetinelim:

Ahlak ile başlayalım. Ahlak'ın belirgin tanımları, onun, Arapça, *hulk* olan köküne dayandırılır. Davranış, tutum, iyi eylemde bulunmak anlamlarına ilaveten, belli bir yolu ve yöntemi benimsemek anlamlarını da içerecek şekilde, yaratılış, doğa, kişinin düşünme bakımından içyapısı anlamlarına geldiği belirtilmektedir.² Başka bir tanımlamada ise, insanın ruhsal ve zihinsel durumları, iyilik etmek ve fenâlıktan çekinmek için uyulması gereken yol ve yöntemleri öğreten çalışma alanı anlamlarına gelir.³ Bu sözcüğün kimi zaman eş anlamlısı olarak da kullanılan Moral ise, Latince *Mos* kökünden geliyor olup, "(Lat. mores); tabîat, mizâc, karakter, hûy (vb.);"⁴ ile beraber, kural, gelenek, töre anlamlarına dayandırılmaktadır.⁵

Ahlak ve Moral'e ilişkin verdiğimiz tanımlamaların yanı sıra, Etik ve onun da dayandırıldığı *ethos*'a ilişkin tanımlamalar ise şu şekildedir: "êthos: karakter, âdet olan veya alışıldık hayât tarzı.[töre; "alışılmış uğrak yeri: bu." Çoğ. êthea (êthos'lar): ilk elde vahşî hayvanların, fakat daha sonraları da insanların yerleşip oturdukları mağaralar, inler, barınaklar, sığınaklar, ikametgâhlar; âdet(ler), görenek(ler), alışkanlık (lar), örf(ler), töre(ler) ... êthos: görenek, âdet, örf, alışkanlık; êthô: alışkın olmak, âdet edinmiş olmak, hûyunda olmak". "êthikós(çoğ. êthikà): intellektual-olana (dianoetikós'a) karşıt olarak ahlâkî olan (yaradılıştan, tabîattan, hûydan, âdetten, alışkanlıktan kaynaklanan şey): ahlâklî veya ahlâkî karakter ifâdesi"⁶

¹ Bkz.: E. Levinas, **Totality and Infinity**, Trans. By, Alphonso Lingis, Duquesne University Press, Pittsburg, Pennsylvania, 2011, p. 304. Levinas burada 'İlk Felsefe' tabiri ile, bütün insan yapıp etmelerine eşlik etmesi gereken değerleri kastetmiştir.

² Bkz.: İ. Z. Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2004, s. 15.

³ Bkz.: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Haz.: Ferit Devellioğlu, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Aydın kitabevi yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2003, s. 17.

⁴ F. E. Peters, **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120.

⁵ Bkz.: İ. Z. Eyuboğlu, a.g.e., s. 486.

⁶ F. E. Peters, **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004, s. 120.

Bizim de, bu çalışmamızda ikisine değineceğimiz kimi yaklaşımlar, ilk bakıştaki bu anlam yakınlıklarından dolayı, Etik ile Ahlak'ın birbiri ile aynı anlamda kullanılmamasının, çeşitli anlam karışıklığına yol açacağını belirtir. Bunun önlenmesi için, Etik ile Ahlak arasında, özenle, bazı ayırımlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu ayırımlardan birine göre Etik, felsefenin temel alanlarından birisi olarak görülmekte, Ahlak ise, insanı ve onun hayatını her bakımdan içine alan bir fiili durumu olarak, belli zaman ve mekanda ortaya çıkmış gelenek, görenek veya yaşama kurallarının toplamından ibaret olarak değerlendirilmektedir.⁷ Bu yaklaşım uyarınca Etik, Ahlak'tan belirgin biçimde ayrılarak, toplumsal alanda geçerli normlar bütünü olmasıyla, doğru davranmanın ölçüsü olan ahlaktan farklı olarak, bir bilgi alanıdır. Felsefenin çalışma alanlarından biri olarak görülen Etik, adil, iyi, erdem gibi, ahlak normlarının temelinde yerleştirilen kavramları konu edinmesinin yanı sıra; "İnsan nasıl yaşamalıdır? İnsan hayatının amacı mutluluk mu olmalı, yoksa hakikati, erdemli olmayı mı amaçlamalıyız? İnsanın hayatın amacı olarak mutluluğu seçmesi durumunda bu, kişisel mutluluğumuz olarak mı, yoksa toplumsal mutluluk anlamında mı olacaktır? İnsan, belirlediği iyi bir amaca ulaşmak için kötü ve olumsuzluklar içeren bir yol izlemek hakkında sahip midir? İnsan ve onun yaşama dünyasının yanı sıra, yeryüzünü paylaştığımız diğer canlılara ve hatta, doğmuş olan veya olası gelecek nesillere karşı ne türden sorumluluklarımız vardır?" gibi sorulara da yanıtlar aradığı belirtilir. Öte yandan, çeşitli meslek etikleri olan; Sanat Etiği, Basın Etiği, Tıp Etiği, Eğitim Etiği, Yöneticilik Etiği ve Çevre Etiği gibi konular bu alana dahil edilmeye başlanmıştır.

Etik'in Ahlak'tan farklı olduğunu düşünenlerden bazıları onun, Ahlak ile kıyaslandığında daha evrensel olduğunu ileri sürmektedirler. Bu anlayışa göre Ahlak, toplumlar arasında, hatta aynı ülkenin farklı yörelerinde bile değişebilir ve göreceli değerlendirme ölçütleri içerir; Etik ise, bütün bu göreceli toplumsal değerlendirme ölçütlerine karşıt olarak, onların hepsine belli bir biçimde ait olan evrensel hakikatlerdir.

Öte yandan, Etik ve ahlak kavramlarıyla beraber, yukarıda değindiğimiz 'Etik'in anlamına yakın olarak tasarlanan 'ahlaklılık' kavramından da bahsedilmektedir. Ahlaklılık, Etik ve Ahlak'ın dışında, belli tarihsel ve toplumsal ortamlarda geçerli olan kurallar arasından yapılacak bir seçimin 'insanlık değerleri'ne uygunluğunun saptanmasıyla ilgilidir. Yani, insanın hangi ahlak değerlerine göre eylemde bulunması gerektiğiyle ilgilidir. Bu yönüyle ahlaklılık, ahlak felsefesiyle de ilişkili olarak görülmekte ve Etik'ten ziyade ahlak alanına daha yakın bir yerde konumlandırılmaktadır.

Etik terimi ile en sık karşılaşmalarımızdan birisi, yasaların sağladığı korumanın yanı sıra, tam da onun etimolojisine uygun biçimde, adeta bir sığınağa dönüşen ve gittikçe hayatımızın her alanında kendisini göstermeye başlayan, etik kurullardır.⁸

⁷ Bu anlayışın farklı biçimlerdeki ifadelendirilmeleri için Bkz.: Annemarie Pieper, **Etığe Giriş**, Çev.: Gönül Sezer, Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 36-37.

⁸ Bkz.: Kamu görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun, Resmi Gazetede 8/6/2004 tarih, 25486 sayı ile yayımlanmıştır.

Bu kurullar, bazı sosyal ve toplumsal pratiklerin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine ilişkin kararlar verilmesi amacıyla kurulmuş resmi yapılanmalardır. Etik kurullar, oluşturulmalarına vesile olan ihtiyaçları karşılamaları bakımından, yani, kuruldukları ve çalışmalar yaptıkları alanlarda, gördükleri işlev bakımından, büyük başarılar ve katkılar sağlamıştır. Bu konular, esas olarak, bir ülkedeki yatırım ortamının rüşvet v.b. olumsuz tutum ve davranışlardan arındırılarak güvenli bir hale getirilmesidir.

Bu çalışmada, Etik Kurulların söze konu edilmesinin nedeni, onların gördüğü bu pratik işlev ve bu işlevin ne derece iyi gerçekleşip gerçekleşmemesiyle ortaya çıkan pratik sonuçlar değildir. Yapılmaya çalışılacak şey, 'Etik Kurullar' gibi, adında, belli bir biçimde 'değerli' ve 'kişiye' ait gibi algılanabilecek konu adları bulunan yapılanmaların oluşturulmasının yaratabileceği etkilerin anlaşılması yönünde, belli bir kurumsal yapının ahlak veya etikle ilişkisinin ne olabileceğine dair bir incelemedir.

Bazı metinlerde ise, kamu alanındaki etik kurulların temel işlevinin şu olduğu belirtilmektedir: "Kamu görevlisi, kanunun yol gösterici olmadığı noktada etik kılavuz ilkelerden yararlanır."⁹ Peki, buradaki kılavuzlukla ne kastedilir? Bu kılavuzlukla kastedilen, önüne çıkan bir menfaat sağlama fırsatı ile kamu yararını korumak gibi, çözülmesi zor olduğu iddia edilen bir ahlaki ikilemde, seçim yapma sıkıntısı yaşayan devlet memurlarına, kamu yararına seçim yapmaları için kılavuzluk yapılmasıdır. Oysa, amacı ne kadar "iyi" olursa olsun, kişinin 'değerli' olanla ilişkisi söz konusu olduğunda, kişiye müdehalede bulunan her türden "otorite", bir "dış güç" olarak, "ortak çıkar" veya başka bir şey adına gerçekleştirilmesi zorunlu görülen ve kişiye dayatılan 'etik ödev veya görevi', kişinin kendi başına gerçekleştirmesi gereken özerk ahlaki eylemin yerine konumlandırmaya çalışmış olmaktadır.

Öyleyse klavuzluk, zımnen, kendisine yasa koyucuyu referans alırken ve böylelikle de meşruiyetini garanti altına alırken, yargılamalarını dayandırdığı bir "akıl" söz konusu edilmektedir. Bütün yapıp edilenlerin "ikna edici" dayanağı, "evrensel" olan ve genel çıkara uygun olduğu onaylanmış kurallar bütünü temsil eden bu "akıl"dır. Bu bakımdan etik kurulun klavuzluğu, tek tek bireylerin "güvenilmez"liğini tescil eder biçimde, onlara "kamu aklı"nın yardımını sunmak anlamına gelmektedir.

Konuya yeni bir giriş imkanı olması bakımından şöyle de denilebilirdi: "... Şimdiye dek dilimizde kullanılan 'ahlâk,' 'töreler/gelenekler' ve 'terbiye' gibi sözcükler neyi artık yeterince karşılayamıyor ki, 'etik' konularda çuval dolusu laf etmek gerektiğini duyuyor özellikle meslek insanları ve kuruluşları? Sanırım gerçek şu: tartışma 'nesne'sine dönüştürülen 'etik' üzerine tüm etkinliklerin ortak yanı, kişisel ve toplumsal düzeydeki pratiklerin 'nasıl olması gerektiği' konusunda bir takım kurulların, şablonların oluşturulmasını hedefliyor olmaları."¹⁰ Kaldı ki, kanaatimize göre problem,

⁹ Cüneyt Yüksel, **Devlette Etik**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35.

¹⁰ Bkz., H. H. Nalbantoğlu, **Yan Yollar: Düşünce, Bilgi, Sanat** içinde; "Etik, Estetik, Teknoloji", İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 122.

yalnızca sosyal ve toplumsal pratiklerin belli kural ve şablonlara oturtulması değil, bu yapılırken, etik adının bir ikna unsuru olarak kullanılmasıdır.

İlk bakışta öyle görünmektedir ki, bu klavuzluk, modernliğin getirdiği “uzmanlaşma”nın geç kalmış görüntülerinden birini sunmaktadır. Otoritenin modern hallerinden birisi olan uzmanlık, şimdi kendisini etik kurul olarak göstermektedir ve bu haliyle, ahlak alanındaki uzmanlaşmanın merkezi olarak da değerlendirilebilirler. Bu, bir bakıma, insanın kontrol edilemez ve ön görülemez ahlaki -otonom- özgür yanını “güvenli” ve “ön görülebilir” sınırlar içine çekmek ve böylece onu, sınırlanmış olarak, güvence altında tutma çabasının bir başka görünüşüdür.

Fakat konunun yine de, ‘gerçekten değerli olan’la bir bağının olduğu söylenemez mi? Yoksa, Etik Kurul adlandırması seçilirken, “ahlak”la “ethik” arasında kullanım bakımından özel bir ayırım mı yapılmıştır? Şimdi, ele aldığımız sorunu daha anlaşılır kılabilmek için, Z. Bauman ve E. Levinas’ın Etik ile Ahlak arasında yapmış olduğu ayırımlar, bize belki de yardımcı olabilir.

E. Levinas’ın ana yönelimi, onun adlandırmasıyla, “Etik”dir. Levinas, Kabil’in, kendisine kardeşinin akibeti ile ilgili sorular sorulduğunda, “Ben kardeşimin bakıcısı mıyım?” diye karşılık vermiş olmasını, etik ile ilgili tartışıla gelen konuların, sembolik de olsa, başlatıcısı olarak değerlendirmektedir.¹¹ Kaldı ki ona göre Kabil, kardeşinin bakıcısı olabilmeliydi.

Etik, ilahi olanın dünyadaki tecellisine eşlik eden, eşlik etmesi gereken bir ilke olarak değerlendirilir. İlahi olanın dünyadaki tecellisi olarak Etik olanın kendisini gösterme biçimi, Öteki’ne, başkasına ilahi, aşkın bir değer kazandırmaktadır. Bu değer kazandırmanın merkezinde ötekine karşı duyulan ve sorgulanamayacak bir ‘sorumluluk’ vardır.

Levinas’a göre Etik’le belli bir biçimde karışıklık içinde bulunan Ahlak ise, geleneksel anlamda, sosyal ve toplumsal normlar ve kurallar bütünü temsil eder. Levinas’ın değindiği bakımdan, Ahlak ile Etik arasındaki ayırım, insan, bilim insanı veya aydın olmanın gereği olan, içinde yaşanılan sistemi, ahlak değerlerini veya kısaca belirtirlerse, bütün siyasi pratikleri eleştirebilmenin imkanını korumaya yönelik olduğu değerlendirilebilecek bir ayırımdır. Bu ayırım daha sonra, Z. Bauman tarafından da yapılmıştır. Fakat, Levinas’ın Ahlak tabirini kullandığı yerde Bauman, Etik tabirini kullanmaktadır. Z. Bauman, E. Levinas’ın aksine, dünyevi olana ilişkin belirlemeleri Etik olarak adlandırmış, esas olanın ve her şeye yön veren veya vermesi gerekenin ise Ahlak olması gerektiğini ileri sürmüştür.

Levinas’a göre Etik, karakter, huy veya yaşama alışkanlığı anlamından uzaklaşmış görünmektedir. Levinas’ın, Ahlak ile Etik arasında kurduğu ilişki, Aristoteles’in, ya-

¹¹ Bkz.: **Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas’tan Seçme Yazılar**, Hazırlayanlar, Zeynep Direk, Erdem Gökkyaran, Sunuş; Zeynep Direk, Çevirenler, Medar Atıcı, Melih Başaran, v.d. 2. Basım, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 182-183.

zılı yasa ile yazısız yasaya ilişkin düşüncelerini de hatırlatmaktadır.¹² Aristoteles'in, Herodotos'un **History**'sinde belirgin örneklerini görebildiğimiz¹³ ve daha sonra Sofistler tarafından felsefenin merkezine taşınan görelilikçi anlayışlara karşı uzlaştırıcı bir yanıtı olarak değerlendirilebilecek olan bu yaklaşımı, Levinas'a da ilham vermiş görünmektedir. Levinas'a göre Ahlak, toplumların göreliliği olarak gerçekleştirildiği yaşamlarda ortaya çıkan fiili kurallılıklardır. Bu fiili kurallılıklar tam da, Herodotos'un vurguladığı ve Eski Yunan dünyasındaki örnekleriyle gösterdiği gibi, toplumlara göre değişebilen, göreliliğe sahip davranış biçimleridir. Oysa, Levinas tarafından Etik'e biçilen misyon, onun, göreliliği olmayanı temsil etmesidir. Burada, Etik ile Ahlakın karşılıklı ilişkisi gündeme gelmektedir. Etik, Ahlak gibi göreliliği, zaman ve mekana göre değişmeyen, ahlaka zemin teşkil eder bir konuma yerleştirilmiştir.

Levinas'a göre, her biri etikle belli bir biçimde ilişkili olan ahlak anlayışlarından bazıları insansızlaştırılmış, insanı göz önünde tutmayan, etikle bağıntı yitirmiş uygulamalara dönüştürülmüştür. Bu ahlak anlayışlarının merkezinde, her şeyin kendisi için düzenlenmesi gereken insanın yerine idealleştirilmiş kurallar, değer ve uygulama bakımından öne geçer. Öyleyse, bu türden yapılanmalarda insandan beklenen şey, koşullar ne olursa olsun, belirlenmiş buyruklara göre davranmasıdır. Bu yaklaşım, belli bir biçimde zaman ve mekânın dışına çıkarılmış bir 'evrenselliği' ve 'aklı' temele alır. Oysa Levinas, tek tek kişilerin, yaşayan öteki bireylerle belli zaman ve mekânlardaki tekil ilişkilerini önemsemektedir. Bu ilişkilerde, hiçbir kurum veya kişi, kimsenin sorumluluğunu taşıyamayacağı gibi, kimsenin başka insanlara, sanki her insan aynı insanmış gibi davranması da beklenemez.

Bu yaklaşımı benimsemeyen bazı anlayışlara göre ahlak, iyi, dürüst ve sorumlu insan, vatandaş, yurttaş veya birey olmanın ölçütlerini, o ülkenin yasaları veya şartları içinde belirlenmesi durumudur. Bu türden bir yaklaşım, insanlara ahlaklı olmanın yolunu vaaz etme iddiasındaki kurum ve kuruluşlara ilişkin tartışmaları da gündeme taşımaktadır. Bu türden kurumlar veya kuruluşlar insanları 'ahlaklı' olmaya yönlendirebilir veya zorlayabilir, fakat bu durum insanların, Levinas'ın anladığı anlamdaki Etik ile olan bağlarını tamamen koparmaktadır. Çünkü zorlamanın olduğu yerde değerli olanın kendisine yer bulması mümkün görünmemektedir.

Levinas'a göre Ahlak, toplumsal davranış kurallarının toplamı olarak değerlendirilebilecek biçimde, devlet tarafından belirlenmiş ve yönetilenlere içselleştirilerek benimsetilmiş yurttaşlık görevlerini oluşturan sistematik kurallar bütünüdür. Oysa,

¹² Bkz.: Aristotle, **Rhetorica (Rhetoric)**, Edited And With An Introduction By Richard McKeon, **The Basic Work Of Aristotle**, Random House, New York, 1941, 1373 b 5-10. (Aristoteles, **Retorik**, 8. Basım, Çev.: Mehmet H. Doğan, Y.K.Y., İstanbul, 2006.)

¹³ Bkz.: Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev.: Müntekim Ökmen, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991, III.38. Burada verilen örnekte, Pers kralı Dareios'un, kültürler arasındaki farklılıkları göstermek için verdiği bir örnekte bahsedilmektedir. Örnekte Kral, ölülerini yemeyi tercih eden Kallatiai denilen Hintliler ile Yunanlıları karşılaştırmaktadır.

İlk Felsefe olarak adlandırdığı Etik, uygulanmakta olan yaşama ve davranma kurallarının bir bakıma tamamen dışında düşünülür.¹⁴ E. Levinas'a göre Etik, insanların oluşturup hayata geçirdiği toplumsal yasalar veya kurallar gibi normatif düzenlemeler yapmaz. Bunların yerine, tüm bu düzenlemelerin dışında durarak onlara ilham olur; onların konumlanmasını sağlar.

Ahlak olarak somutlaşan kurumlar, mahkemeler, hapishaneler veya okullar gibi sosyal ve toplumsal yapıların kabuklaşmış biçimde, bütün insan yapıp etmelerine eşlik etmesi gereken bir zemin olarak Etik olandan görünüşe çıktığını belirtmektedir. Başka bir deyişle Ahlak, Etik'in belli zaman ve mekandaki gerçekleşmiş, vücut bulmuş halleridir.

Bu vücut bulmada, insanların artık kaçınılmaz biçimde varolma imkanlarını kendilerine bağladıkları için sürdürmek zorunda olduğu kurumlara ilişkin temel kaygı, onların Etik'e uzanan temellerini yitirmesinin önlenmesidir.¹⁵ Uzak kalınmaması gerektiği belirtilen bu Etik temel, bütün sosyal ve toplumsal kurum ve kurallarda yönlendirici bir norm olarak varlığını sürdürmelidir.

Konunun tartışılması, İkinci Dünya Savaşının ardından, galip devletlerin kurduğu Nürnberg mahkemelerinde, mevcut yasalar uyarınca verilen emirlere uymaktan başka bir şey yapmamış olduklarını ifade eden 'resmi görevlilerin' veya 'iyi yurttaşlar'ın yargılanabilmesinin imkanı ile ilgilidir. Kuşkusuz Levinas'ın tartışmaya açtığı bu sorun, belli bir ülkenin yasalarına göre yapılması iyi ve dolayısıyla ahlaklılığın gereği olan davranışların, başka bir güç veya güçler tarafından, sırf daha kudretli olduğu için yargılanmasının meşruiyetinin araştırılmasıdır. Başka bir deyişle, Platon'un zamanından beri süre gelen tartışma gündemdedir. Adalet, güçlünün işine gelen midir?

Öyleyse, Levinas'ın anladığı anlamda Etik, kişinin iyi bir yurttaş olmak için uyuması gereken kurallar veya kaçınması gereken davranışlarla doğrudan ilgilenmemektedir. Kaldı ki Etik, her hangi bir evrenselleştirme veya aynılaştırma iddiasında da değildir. Etik, tamamen her bireye ve topluma, içinde yaşanan duruma özgü biçimde kendisini göstermektedir. Onun kendisini göstermesinde kurumsallaşmaya veya yasalarla düzenlemeler yapmaya yönelmesi söz konusu değildir. Etik'in bu tanımı, ötekine 'boş ellerle', yani, hiçbir çıkar veya beklenti olmaksızın, hiçbir görelî düzenin yönlendirmesi olmaksızın, belli politik tavırların güdümüne girmeksizin, gerçekleşen bir yönelmedir.¹⁶ Bu, kişinin kişiyle dolaylı olarak, görelî olanın hükümlerine girmeden, mutlak olanın şahitliği altında gerçekleştirdiği bir ilişkidir.

Öte yandan, insanlar arası bütün olup bitmelere yön göstermesi gereken Etik temel kaybedilse de, insanların her bakımdan ölçüsü olduğu bir Ahlak'ın varlığı yine de sürecektir. Fakat, her bakımdan ölçüsü insanlar olan bir ahlakın hükümlerine, kendi kendine varlığını üretmeye başlayan kurumların kör yönetimine, karanlığına, tabi

¹⁴ Bkz.: **Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar**, s. 34.

¹⁵ Bkz.: A.g.e., s. 279.

¹⁶ Bkz.: E. Levinas, **Totality and Infinity**, pp. 50-51.

olmaya, sorgulanamazlığa ve kural dışına çıkılamazlığa maruz kalınmasına yol açar. Başka bir deyişle Etik'in, onun zamanda ve mekandaki görünüşleri olan çeşitli ahlak anlayışlarının ölçütü olarak varlığını sürdürmemesi, görelinin mutlak olduğuna ilişkin yanılgıyı ve bu yanılgıya bağlı 'ahlaki bozulmaları' beraberinde getirecektir.¹⁷

Benzer kaygılarla, Etik ile ahlak arasında ayırım yapan ikinci düşünür, Z. Bauman'dır. Ona göre, "Etik-tek ahlak kuralı, her ahlaklı -nitelenecek- kişinin itaat etmek zorunda olduğu, birbiriyle tutarlı ilkelere dönüşen tek buyruklar grubudur."¹⁸ Bauman'a göre Etik ile ahlak arasında yapılacak bir ayırım, hesaplanabilen ilişkiler içine sokulan benliklerin ahlaki yakınlık ilişkisine yeniden döndürülmesinin imkanıdır. Bu imkanın başka bir görünümü, öznel veya nesnel-evrensel bakımdan olsun, salt kendisiyle başlayıp kendisiyle biten ilişkilerle sınırlı olmayıp, ötekenden de sorumlu olmaktır.

Etik ile Ahlak arasında her iki düşünürde de, görülen bu türden bir ayırım, yukarıda da gördüğümüz üzere, onların etimolojilerinden kaynaklanmamış olsa da, başka türlü dile getirilemeyecek bir sıkıntının ortaya konulmasına imkan vermiştir. Bu sıkıntı, insanın bir takım rehberler ve örneklerle "ahlaklı" kılınmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. İnsanın, iyi olarak nitelenenlerin dışına çıkma, bütün olup bitenleri çeşitli yönlendirmeler ve yönetmelerin ötesinde durarak değerlendiremez hale gelmesinin yarattığı bunalım, modern bir bunalım olarak değerlendirilir. Çünkü, modern dönemlerde, müphemliği, belirsizliği, yani ahlaka dayanan seçim yapma imkanını ve hakkını ortadan kaldırmağa, insanlara, her bakımdan doğru davranışlar konusunda yön gösterecek, başarısı kesinleşmiş prosedürler hazırlamağa yönelik kimi çabalar vardır.

Bauman, bir etik krizin varlığını belirtmektedir. Bu krizi, pratik birkaç yönden ele almaktadır. Etik krizin pratik yanlarından biri, davranışların sınırlı zaman ve mekanda görülen etkilerine göre düzenlenmiş geleneksel ahlak anlayışlarının, globalleşen dünyada yetersiz kalmış olmasıdır. Bugün, hem bütün insanlığı etkileyebilen, hem de, bu etkiyi nesiller boyu sürdürebilecek eylemler yapma imkanına sahibiz. Etik krizin pratik yanlarından diğeri ise, bazı eylemlerin niteliğine ilişkindir. Bunlar, 'günahkarları olmayan günahların, canileri olmayan cinayetlerin, suçluları olmayan suçların varlığı', şeklinde ifade edilebilecek olan ve esasen, modern dönemlerde, yaşamının bütünlüğünü bozan veya tersinden söylenirse, bütünlüğü kavramayı imkansızlaştıran üretim ve yaşama sistemleridir. Bu üretim ve yaşama sistemleri insanları uyuşturmaktadır. Uyuşmayı kolaylaştıran ve insan hayatının, neredeyse bir bütün olarak yeniden kurulmasını engelleyen şey, birbiriyle olan bağlarının farkedilmesini engelleyecek biçimde ayırıştırılmış ve çok farklı kurallara bağlanmış her bir yaşama biçiminin gereği olan toplumsal roller ve statülerdir. Roller ve statülerle sistem haline gelen sosyal hayat yapılanması bireyin önüne geçmiş, insanın ahlak alanındaki asli

¹⁷ Bkz.: **Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas'tan Seçme Yazılar**, s. 278-279-280.

¹⁸ A.g.e., s. 33.

rolü, rollerden ve statülerden bağımsız kararlar alabilme imkanı, çalınmıştır. Bu rol çalma, insanın ahlaki bakımdan pasifleşmesiyle beraber, sorumsuzluğunu, sorumsuzluk talebini de gündeme getirmiştir. Çünkü, ahlaki bakımdan iyi ya da kötü olmak, söz konusu durumlardan doğacak sonuçların bir bütün olarak değerlendirilmesi ile değil, belli rollerin gereğinin yapılıp yapılmaması ile ölçülmeğe başlanmıştır. Dolayısıyla da, yapılan veya yapılmayan eylemlerden kaynaklanan sorumluluk, o rolü onaylayan insana değil, o rolü onaylayan sisteme ait olarak görülmektedir.

Bu yaşama tarzı, E. Fromm'un **Özgürlük Korkusu**'nda¹⁹ ele aldığı duruma gönderme yapmaktadır. Otoriteye bağlanan birey, kendi başına kararlar vermek zorunda kaldığında, artık çaresizlik hissetmektedir. Çünkü, kamu yaşantısının tek biçimliliği ve zorlayıcılığı ortadan kalkmıştır. Kendi başına karar verme yetisini yitirmiş olan modern birey, bu durumda düştüğü tercih çelişkilerinden dolayı büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Çünkü, ona eşlik eden bir otoritenin olmasının yarattığı kolay ve zahmetsiz olduğu kadar, sorumluluktan arındırılmış karar verme alışkanlıkları söz konusudur. "Ahlaki kriz" bu alışkanlıklardan kaynaklanır. Ahlak, artık yasaya dayandırılır. Bu, ahlakın yerine yasayı koymak ve ahlaklı olmanın, yasaya itaat etmekten ibaret olduğu anlayışıdır.

Bauman'a göre ahlaki olan, tıpkı Levinas'ta etik'in olduğu gibi, kendinde değer taşır. Her hangi bir kar, zarar, veya toplumsal yararlılık amacı gütmeyiz. Bu, tüm insan ilişkilerine yön vermesi gereken ve esasen, kaba ve ham haliyle farkedilebilen, ahlaki dürtü, ahlaki sorumluluk ve ahlaki mahremiyetin esasıdır. Yapılan ayırımı göre ahlaki olmayan bir eylem, kişisel olmayan, kişisel olmadığı gibi, zeka, yetenek veya kapasitelerin yetersizliğine bağlı kişisel farklılıkların dışında, hesaplanabilir ilişkiler bağlamında gerekçelendirilen ve gerçekleştirilen eylemdir.

Burada, eylemin kişisellik dışına taşınması, tamamen kişisel ve otonom olmasıyla ahlaki olması gereken sorumluluğu da kişisellik dışına taşıyarak, bireyin omuzlarından almaktadır. Oysa ahlaki çağrı tamamen kişiseldir. Bu bakımdan, bütün yapıp etmelere ilişkin her yönden kuşatma altında olunmasının ahlakla değil, dayatma ve zorlamayla ilgisi vardır. Bireyin ahlakla ilişkisi, ona yönelik bu çerçevelmeye geliştirdiği tepkilerde ortaya çıkacaktır. Birey, tüm bunları yapmak ya da yapmamak bakımından otonom ve belirleyici konumdadır. Bu bakımdan bireyin yaptığı hiç bir eylemin sorumluluğu, bir dış unsura devredilemez. Asli sorumluluk, özgür bireydedir. Bu aşamada, çaresiz bir biçimde, ahlakın, bütün sosyal ve toplumsal belirlemelerden ve gerekçelendirmelerden, yani 'rasyonellik'ten uzak olduğu savunulabilir. Bu belirtmede özellikle "çaresiz" ifadesinin kullanılması özel bir anlam taşımaktadır. Çaresizlik, ahlaki olana imkan tanımak için onun bir bakıma kaçınılmazca 'rasyonel' olanın dışında olmasının gereğini kabul etmek, öte yandan ise, onun rasyonellik dışında nerede konumlandırılabileceğinin izahını da verememekten kaynaklanır.

¹⁹ E. Fromm, **Özgürlük Korkusu**, Çev., Roza Hekmen, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1991.

Kaldı ki, ahlaki benlik, bu bakımdan, 'düşünme öncesine' dayanmasıyla, yapıp etmeleri otonom, özgür eylemler olmaları dışında temellendirilemez.²⁰ Onun belirlenimi, sahip olduğu 'ahlaki yönelim'dir. Bauman'a göre kurumsal yapılanmalar, insanları yapacakları eylemlerin ön görülemez olması bakımından otonom bir özgürlüğe dayanmasıyla insanın ahlaki yanını, üzerinde her hangi bir yapının kurulmasına imkan tanımayacak müphem bir zemin olarak görmektedir. Müphemlik, bir olayın birden çok biçimde değerlendirilmesine imkan tanıyan belirsizlik anlamına gelmektedir. Buradaki belirsizlik, insan için, seçimler yapmakta karşılaşılan sıkıntılara da işaret etmekte, hatta, belirsizliğin giderilme çabasının insan türünün en belirgin yönelimlerinden birisi olduğu belirtilmektedir. Oysa kimileri tarafından kesinkes kaçınılması gereken durumlar olarak da görülen belirsizlikler ve çok anlamlılıklar, yine bazı anlayışlar tarafından, insan olmanın gereği olarak değerlendirilir.

Bauman, her bakımdan bağlantısız olarak konumlandırmaya çalıştığı ahlakın temelsiz bir temel olduğunu ve bireyin gönüllü olarak üstlendiği sorumluluğun dışında bir temel aranmasının ahlaka zarar vereceğini belirtir. Ahlakın temelsiz temeli olarak görülen, ötekine karşı sorumluluğun kaynağı, zorlayıcı olabilecek bir dış güç veya uzlaşmaya dayanan her hangi bir antlaşma değildir.

Tartışma şurada düğümlenmiş görünmektedir: Yaşamının kendisinde bulunan müphemlik ve onun asli sonuçlarından birisi olan mutlak güvenlik arayışının tesis edilememesinin yarattığı ürkeklik ile bu ürkeklikten kaçınabilmek için her bakımdan teslim olunabilecek bir yasa koyucu arasında yapılmak zorunda kalınan seçim.

Bauman, insanın toplusalının insan olmanın vaz geçilemez unsurlarından biri olduğunu belirtmiştir. Şöyle demektedir: "... ötekiyle ancak gerçek ahlak alanını terk ettiğimizde ve başka bir dünyaya, Adaletin -ahlakın değil- hüküm sürdüğü Toplumsal Düzen alanına girdiğimizde karşılaşırız."²¹ Toplumsal düzenlilik ve onun temsilcisi olan yasa, insanların antlaşma zeminini oluşturmaktadır. Bu zemin, ikilinin birbirinden, içsel bakımdan daha da bağımsızlaşmasına, yabancılaşmasına yol açtıkça ve aralarındaki ahlaki sorumluluk ilişkisi azaldıkça, her ikisinin de üçüncünün hakimiyetine girmesi ve bu hakimiyetin üretilmesine dayanan yeni bir ilişkiler ağının oluşmasına yol açmaktadır. Bunların her biri, insanın kontrol edilemez ve ön görülemez ahlaki -otonom- özgür yanını güvenli sınırlar içine çekmek ve böylece onun hareket alanını sınırlayarak kişiyi güvence altında tutmaya çabalar.

Tüm bunların sonunda ahlaki benlik, modern dünyada yalnız başına bir yabancı olarak kalır. Çünkü, ahlaki benlik, eğer mümkün olabilecekse, bütünlüklüdür. Yani dünyayı, modern bakışın aksine, kompartımanlar halinde değil, bir ana hatta bağlanan, ahlaki bakımdan anlamlı bir bütünlük olarak algılar. Modern anlayışın ahlaki

²⁰ Ahlaki çağrının kişisel olması, Heidegger'in, belli bir insan diliyle konuşmayan, fakat, ancak onun çağrısını anlayabilene etki eden vicdan anlayışı ile ilgili görüşlerini çağırılmaktadır. Bkz., M. Heidegger, **Varlık ve Zaman**, Çev.: Kaan H. Öktem, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 289.

²¹ Z. Bauman, **Postmodern Etik**, Çev.: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011. s. 141.

zemininin iki yönü olduğu iddia edilmektedir: bunlardan birincisi; belirgin örneği Sofokles'in **Kral Oidipus** adlı oyununda olduğu gibi, Tanrı'nın insanın kaderine etki etmesine müdahalede bulunmanın imkanının gösterilmesi, böylelikle de, insanın kendi hayatını her bakımdan yönetebileceği ve yönlendirebileceği anlayışının yerleşmeye başlamış olması.²² İkincisi ise; ahlakın konumlanabileceği yegane alan olarak değerlendirilen amaç değerlerin yerini, araç değerlerin almasıdır.

Tüm bu tespitlerin yanı sıra, bu düşüncelerin bir anlamda güçlü, başka bir anlamda ise güçsüz yanı, onların, kendi kesinliklerden kuşku duyan bir yaklaşım olması ve karşılaşılabilecek sorunların çözümüne ilişkin hiç bir garanti vaat etmemesidir. Bu bakımdan da, yasaların insan üzerindeki mutlak hakimiyetini kabul etmeyerek, ahlakın beslendiği müphemlik ortamının varolmasına katkıda bulunmaya devam edilmiş olmaktadır. Bu türden bir bilgelik, karışık olan ve tam bir çözüme ulaştırılması mümkün görünmeyen insanlık durumunun bu halini idrak etmektir.

Şimdi yeniden, baştan itibaren ele aldığımız gibi, ister etik, isterse de ahlak anlamında kullanılsın, belli biçimlerde otorite ve kurumlara dayanan bir etik anlayıştan yine de bahsedildiğini düşünelim. Bu bakımdan, "Etik" tabirinin anlamı şimdi ne olabilir? Kaldı ki, Wittgenstein olası bir kurumsal etik değerlendirmeye, hazırlıklı görünmektedir ve böylesi bir durumu açık bir biçimde reddettiğini şöyle ortaya koymaktadır: "... eceksin" biçiminde genel bir etik yasa ortaya konulduğunda, ilk düşünce şudur: Ya onu yapmazsam? Ama etiğin ceza ve ödülle hiçbir işi olmadığı açıktır. Böylece bir eylemin sonuçları hakkındaki bu sorunun önemsiz olması gerekir. En azından bu sonuçlar olaylar olamaz. [[çünkü olaylar olgulardır ve olguların etikle bir ilişkisi yoktur]] ... [6.422]²³

Wittgenstein'in bütün bu serzenişlerine karşın, çalışmanın hemen başında da belirttiğimiz gibi, sosyo-ekonomik bakımdan somut bir durum vardır. Bu duruma göre, yapılan çalışmalar, belli bir biçimde sosyal ve ekonomik ortamlardaki yolsuzlukların önlenmesinde büyük başarı sağlamıştır.

Fakat, Etik ile ilişkilendirilen bu duruma bazı sorular sorulabilir. Elde edilen bu başarı ne türden ajanlarla, yani araçlarla elde edilmektedir? Bu ajan ahlak, utanma, zorlama, vicdan, sorumluluk, baskı, v.b. hangisi? Yine de, bu durum kişiler tarafından kabullenilsin ve diyelim ki, onlar, bu araçlarla, belli bir siyasal ve toplumsal sağduyu ile donatılarak, 'ahlaklı birine' *benzetildiler*; şimdi, o kişilerin, önceki durumlarına göre daha ahlaklı olduğunu söylemek mümkün müdür?

Yoksa, farkına varılarak veya varılmayarak, ahlakın geri çekilmek zorunda bıraktığı alana yasa mı ikame edilmeye çalışılmaktadır? Böylece, içsel ahlaki yakınlığın ortadan kalktığı ve yalnızca yasalarla güvence altına alınmış olan kamu alanı, kişisel farklılıklara ait olduğu kadar, kişiler arası karşılıklı sorumluluğa ve samimiyete de yer

²² Bkz.: Sofokles, **Kral Oidipus**, Çev.: Bedrettin Tuncel, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2009.

²³ L. Wittgenstein, **Defterler: 1914-1916**, Çev.: Ali Utku, Birey Yayınları, İstanbul, 2004, T.B. 30.7.16., s. 96-97.

açan ahlakın serbestçe ortaya çıkabileceği bir alan olmaktan mı çıkmış veya çıkarılmıştır?

Fakat, Wittgenstein'in yaklaşımıyla konuya yönelirsek; belli bir kurumun aldığı kararlara uymak, bu kararı alan kurumun adında etik tabiri bulunsa bile, ahlaki bakımdan bir 'zorunluluk' mudur? Birisi "ben şöyle şöyle yapmalıyım" diyebilir ve öyle de yapabilir veya yapmayabilir. Fakat onun bir de; "siz şöyle şöyle yapmalıydınız" dediği bir durum düşünelim. Kuşkusuz bu ikinci durumda ortaya çıkan şey, ötekini zorlayan bir "buyurma", "emir" olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, ona uymayan kendisini tamamen suçlu, mutsuz ve bedbaht mı hissedecektir? Wittgenstein'a göre, eğer mutlak bir ahlak yargısı olabilseydi herkes ona uymalıydı ve en azından ona uymayanlar kendisini suçlu, mutsuz ve bedbaht hissetmeliydi. Kuşkusuz, eğer mutlak bir ahlakın varlığından bahsedilecekse, durum böyle olmalıdır. Çünkü, bir etik varsa, onun dışında da kalamamamız gerekirdi. Diğer türlü, yani verilen bir 'etik kararın' dışında durulabiliyor olması, onun, mutlak bir etik-ahlak yargısı değil, hukuk yargısı olduğunu mu gösterecektir?

Witgenstein'in eleştiriler yönelttiği etik konusunun bu bağlam içinde ele alınışına nasıl bir yaklaşım sergileyebiliriz? Etik, şimdi tam da Ayer'in belirttiği anlamda, belirli sosyal ve toplumsal işlevlerin yerine getirilmesinin aracına dönüşmüş gibi görünmektedir. Yani, "... öyle görünüyor ki etik, bir bilgi dalı olarak, ruh-bilim ve toplum-bilimin bir dalından başka bir şey değildir."²⁴

Bu durumda Bauman'ı yeniden çağırabiliriz. Bauman, tam da, bizim etik kurullarla ilgili düşüncelerimize temel teşkil edecek şekilde, ahlak alanındaki en büyük buhranlardan birinin yaşandığı günümüzde, tıpkı kapalı toplumlar ve cemaatlerde olduğu gibi, bireyin özgür iradesine ilkece ipotek koyan kurumsal yaklaşımlardan dolayı, "*Ahlaki* kriz *etik* bir krize yansır, çünkü Etik ... insani tarzların ve ideallerin çoğulluğunu bir tehdit, ahlaki yargıların müphemliğini düzeltilmesi gereken marazi bir durum olarak görür."²⁵ demektedir.

Takdir edilmelidir ki, insanlar, neyin iyi veya kötü olduğu konusunda bir seçme yapma kapasitesine sahip olarak görülürler. Bu bakımdan da, sorumluluk sahibi, eylem yapma kapasitesine sahip özneler olarak değerlendirilmektedirler. Oysa, kimileri tarafından, bu özelliklerin yanı sıra, insana ilişkin iki özellik daha söz konusu edilebilir. Bunlardan birincisi, toplumsal yapılanmaların en büyük tehditlerinden birisi olarak değerlendirilen, insanın iyi olan yerine kötüye yönelebileceği ihtimali ve imkândır. İnsana ilişkin söz konusu edilen ikinci özellik ise, birincisiyle tam uygunluk içinde, insanın, çeşitli yol ve yöntemlerle, kötüye yönelmekten korunabilecek bir varlık olmasıdır. Bu anlayışın, insanı içinde bulunduğu kötü durumdan 'kurtarmak' için ne türden yöntemler kullanabilecekleri, kolayca anlaşılabilir. Bu anlayışı savu-

²⁴ A. J. Ayer; **Dil, Doğruluk ve Mantık**, Çev.: Vehbi Hacıcadıroğlu, Metis Yayınevi, İstanbul, 1984., s. 108.

²⁵ Z. Bauman, a.g.e., s. 33.

nanlara göre, “... yargılama ve seçme *özgürlüğü*, kişiyi “kendi kurtuluşu” için, “kendi iyiliği” için ya da “kendi çıkarı” için iyi olanı yapmaya *zorlayan* bir dış gücü gerektirir.”²⁶ Böyle bir yönlendirici dış gücün olmadığı yerde insanın yolunu yitireceği aşikardır.

İşte bu türden, kişiyi zorla ahlaklı yapmaya yönelen yaklaşımlar, bireyin kendi haline bırakıldığında, yani özgür iradesiyle davranma imkânına kavuşturulduğunda, kötüye yönelme ihtimalinin çok yüksek olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bauman, Herakleitos’un “*Logos* her şeye ortak olmasına karşın, çoğunluk sanki kendine özel düşünceleri varmış gibi yaşar.”²⁷ fragmanında savunulan anlayışı eleştirmektedir. Bunu yaparken, bir toplumda etik üzerine yapılan çalışmaların sosyal ve ekonomik konularla ilgili sonuçlarının halka aktarılmasının nasıl da “ahlaka aykırı” dayatmalarla gerçekleştirildiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü, ona göre, siyasal ve sosyal ortamın iyileştirilmesi için yapılan bütün çalışmalardan sonra elde edilen sonuçların “... iletildiği öbür insanlara bulgular Yasa biçiminde gelir: Kendi seçimlerine içkin bir kural değil, dışarıdan seçimi teşvik eden bir kural. Akıl her insanın özelliği olduğu halde, akıl adına ilan edilen kurallara, ezici bir dış güce itaat edildiği gibi itaat edilmelidir.”²⁸ İnsanın itaat etmeye zorlanması, “kişinin özgürce iyi olanı gerçekleştirmesinin garanti altına alınmasının tek yolu olarak” değerlendirilmektedir: “Bu, özet olarak, ahlakın yerine yasayı koymak ve etiği yasanın modeline göre biçimlendirmektir. O zaman bireysel sorumluluk (yine teoride değilse de pratikte) toplumsal olarak onaylanmış etik-yasal kurallara uymak ya da bu kuralları ihlal etmek sorumluluğu olarak tercüme edilebilir.”²⁹ Başka bir deyişle, içinde yaşanılan sosyal ve toplumsal ortamı düzenleyen yasa, yönetmelik ve yönergeler, ahlaklı olmanın dayanılmaz ağırlığını, durum ne olursa olsun yasaların mutlaklığına ve sorgulanamazlığına itaat etmeyi kabul eden bireylerin sırtından almaktadır.

Bir son söz olarak belki şu ifade anılmaya değerdir:

“... toplum, ahlaki benliği zaman zaman, ipin asılmış adamı desteklediği gibi destekler –norm iptir, akıl ise ip imalatçısıdır.”³⁰

²⁶ A.g.e., s. 41.

²⁷ Herakleitos Fr. 2. Bkz. **Herakleitos: Fragmanlar**, Çev.: Cengiz Çakmak, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2005.

²⁸ Z. Bauman, a.g.e., s. 41.

²⁹ A.g.e., s. 42.

³⁰ A.g.e., s. 144.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Aristoteles, **Retorik**, 8. Basım, Çev.: Mehmet H. Doğan, Y.K.Y., İstanbul, 2006.
- Aristotle, **Rhetorica (Rhetoric)**, Edited And With An Introduction By Richard McKeon, **The Basic Work Of Aristotle**, Random House, New York, 1941.
- Ayer, A. J., **Dil, Doğruluk ve Mantık**, Çev.: Vehbi Hacıkadiroğlu, Metis Yayınevi, İstanbul, 1984.
- Bauman, Z., **Postmodern Etik**, Çev.: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- E. Fromm, **Özgürlük Korkusu**, Çev., Roza Hekmen, Yaprak Yayınları, İstanbul, 1991.
- Eyuboğlu, İ. Z., **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2004.
- Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, Aydın kitabevi yayınları, 20. baskı, Ankara, 2003.
- Heidegger, M., **Varlık ve Zaman**, Çev.: Kaan H. Öktem, Agora Yayınları, İstanbul, **Herakleitos: Fragmanlar**, Çev.: Cengiz Çakmak, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Herodotos, **Herodot Tarihi**, Çev.: Müntekim Ökmen, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1991.
- Levinas E., **Totality and Infinity**, Trans. By, Alphonso Lingis, Duquesne University Press, Pittsburg, Pennsylvania, 2011.
- Nalbantoğlu, H. H., **Yan Yollar: Düşünce, Bilgi, Sanat** içinde; “Etik, Estetik, Teknoloji”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Peters, F. E., **Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü**, Çeviren ve Hazırlayan: Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2004.
- Pieper, Annemarie., **Etiğe Giriş**, Çev., Gönül Sezer, Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Resmi Gazete**, 8/6/2004 tarih, 25486 sayı.
- Sofokles, **Kral Oidipus**, Çev.: Bedrettin Tuncel, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul, 2009.
- Sonsuza Tanıklık: Emmanuel Levinas’tan Seçme Yazılar**, Hazırlayanlar, Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, Sunuş; Zeynep Direk, Çevirenler, Medar Atıcı, Melih Başaran, v.d. 2. Basım, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Soykan, Ö. N., **Felsefe ve Dil: Wittgenstein Üstüne Bir Çalışma**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Wittgenstein, L., **Defterler: 1914-1916**, Çev.: Ali Utku, Birey Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yüksel, Cüneyt., **Devlette Etik**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.